Ken Farø & Sebastian Kürschner

Et databasemøde mellem Jensen og Müller: Om kontrastiv antroponomastisk metodik[1]

Jensen og *Müller* repræsenterer de hyppigst bårne efternavne i hhv. Danmark og Tyskland. *Jensen* er et (sekundært)[2] patronym og *Müller* oprindelig et erhvervstilnavn: Hermed har man allerede antydet en væsentlig typologisk forskel på de to efternavnesystemer, som det er blevet fremhævet af tidligere undersøgelser, nemlig at det danske system er domineret af patronymer, hvad der stiller alle andre efternavnetyper i skyggen, mens det tyske system især er kendetegnet af relativt transparente (sekundært) appellativiske navne – det er formentlig også lægmandsindtrykket. Vi har imidlertid grunde til at differentiere dette billede.

Hensigten med denne artikel er at levere et bidrag til udviklingen af den empirisk-kontrastive metodik inden for den del af navneforskningen, som beskæftiger sig med efternavne eller *slægtsnavne* (der svarer til den tyske term *Familiennamen*), som de i dansk

---

[1] Bidraget er en omarbejdet version af to foredrag, holdt på hhv. *17. Arbeitstagung der deutschsprachigen Skandinavistik* i Frankfurt a.M., og på Københavns Universitet, Institut for Engelsk, Germansk og Romansk ("Fredagsforelæsning"), 2005.

[2] Dvs. der er ikke tale om, at navnebærerens far (nødvendigvis) bærer det i hans efternavn indeholdte fornavn (jf. Sørensen 1997). *Primære* patronymer kendes i dag bl.a. i Island og Rusland (her kaldet *ochestva*).

© *TijdSchrift voor Skandinavistiek* vol. 28 (2007), nr. 2 [ISSN: 0168-2148]

onomastisk tradition mere entydigt også kaldes. Vi har valgt at lægge hovedvægten på metodediskussionen, mens selve resultaterne af sammenligningen bliver noget nedtonet.[3]

Vi diskuterer og kontrasterer to grundlæggende forskellige metoder til at sammenligne efternavneinventarer med interlingvalt. Navnesystemerne modellerer vi som et *isbjerg*, der kan angribes enten fra toppen eller bunden. Traditionelt har de få kontrastive systemundersøgelser af efternavne, der eksisterer, angrebet isbjerget ovenfra ("Toppen af isbjerget-metoden"), dvs. de undersøgte navne med den højeste *token*frekvens. Derimod argumenterer vi her for og viser resultaterne af, at isbjerget også kan angribes nedefra ("Bredde-metoden"), dvs. uafhængigt af navnebærernes antal. Vores metodik er kendetegnet ved særlige fordele for analysen i forhold til den traditionelle metode. Der er dog tale om et supplement til, ikke om en erstatning af den kendte tilgang.

1. Tidligere metodisk reflekterende bidrag

Der foreligger os bekendt kun én[4] større sammenligning af det danske og det tyske[5] efternavnesystem, nemlig Lüderitz' specialeafhandling *Kontrastive Onomastik dänischer und deutscher Familiennamen* fra 2001, som foreligger upubliceret. Herudover kan også Nüblings sammenligning af det svenske og det tyske efternavnesystem fra 1997 betragtes som en metodisk forgænger. Garski/Schmucks

[3] En bredere artikel om det danske og det tyske efternavnesystem er under udarbejdelse og planlægges publiceret på tysk som en dobbeltartikel sammen med et bidrag af Garski/Schmuck, der griber problemstillingen metodisk anderledes an, hvad der glimrende demonstrerer vores pointe.

[4] Hvis man ser bort fra en større semesterafhandling af Farø (1998), som findes på Afdeling for Navneforsknings bibliotek, Københavns Universitet, som dog på flere punkter netop er metodisk problematisk og derfor ikke indgår her.

[5] For en ordens skyld skal det præciseres, at vi i denne sammenhæng ikke behandler østrigske og tyskschweiziske efternavne, kun *"tysklandske"*.

(2005) undersøgelse af dansk og tysk kan derimod ikke betragtes som en sådan, idet denne analyse blev fremlagt samtidig med vores egen i Frankfurt. I sin foredragsform kan den ikke indgå i større omfang i denne artikel. Her vil vi derfor i første omgang koncentrere os om diskussionen med Nübling og Lüderitz, som bl.a. fokuserer på forskellige forklaringstyper på forskellene mellem de tre efternavnesystemer.

Indførelsen af arvelige efternavne skyldes en række faktorer. Bl.a. udpeges bydannelsen og etableringen af skriftlig forvaltning som en væsentlig grund. Nübling (1997:161) kæder vigtige strukturelle forskelle i efternavnesystemerne sammen med, at det tyske groft sagt er 500 år ældre end det svenske – denne konstatering har også skopus for forholdet til det danske system.

Også efternavnelovgivningen adskiller sig væsentligt i den tyskskandinaviske optik: Mens Sverige og Danmark i 100 år har udmærket sig ved liberale lovgivninger, som ikke bare tillader navneskifte, men også animerer til det, er den tyske navnelovgivning mere konservativ. Navneskifte er kun muligt ved begrundede undtagelser eller via ægteskab. Vi udlægger det sådan, at det tyske efternavnesystem er udviklet på baggrund af *fremmedbenævnelse*, mens det danske og det svenske i høj grad bygger på den oprindelige navnebærers *egenbenævnelse* (jf. Farø 2005). Dette hænger igen sammen med måden, systemerne opstod på: Det tyske er udviklet mere organisk, nemlig ud fra administrative ad hoc-behov, hvad der førte til en rent deskriptiv nedfældning af navnebærernes faktiske, disambiguerende og i praksis ofte (også negativt) karakteriserende tilnavne, mens de skandinaviske systemer opstod pr. lovgivning, som tillod navnebærerne at vælge deres efternavn selv, med en deraf følgende koncentration af "pæne" og "ærefulde" navne, såsom fødegård, -sted og familierelation (patronymer).

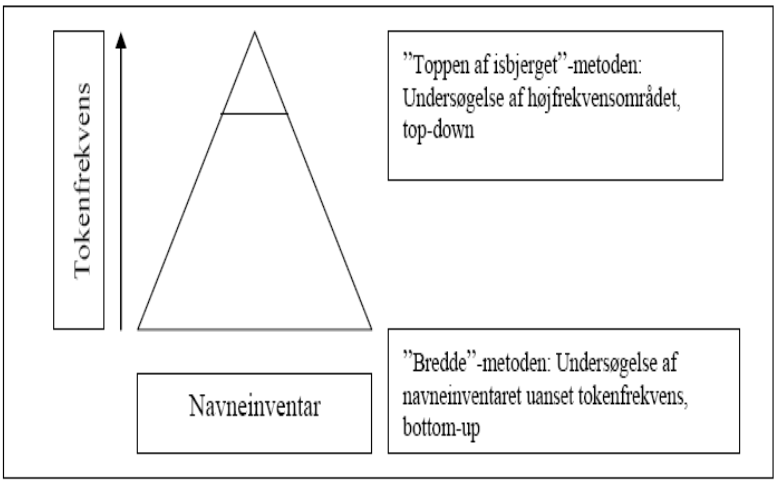
Det grundlæggende undersøgelsesmål for både Nübling (1997) og Lüderitz (2001) er en sammenligning af de "prototypiske" efternavne i de analyserede sprog. Prototypiciteten finder de frem til

vha. den samme metodik: De udnytter frekvenslister, som er baseret på enkelte efternavnes *token*frekvens og baserer deres undersøgelser på de hhv. 45 (Nübling) og 100 (Lüderitz) hyppigste tyske, danske og svenske efternavne. Det er denne metodik og dens mulige alternativ, som er udgangspunktet for vores metodediskussion.

2. "*Toppen af isbjerget*"- vs. "*Bredde*"-metodikken

Man kan modellere de mulige kilder til kontrastering af efternavnesystemer grafisk som et *isbjerg*. Isbjerget kan angribes enten fra toppen eller fra bunden. Både vores to forgængere (Nübling, Lüderitz) og de to "samtidige" kontrastive efternavneforskere (Garski/Schmuck) angriber det – tilsyneladende som en selvfølge – fra toppen. Vi vil her foreslå, at det også kan – og bør – betragtes fra bunden. Modellen ser således ud:

Fig. 1: "Toppen af isbjerget"- vs. "Bredde"-metoden

Figuren illustrerer grundlæggende fordele og ulemper ved de to metoder: "Toppen af isbjerget"-metoden muliggør en analyse af navnesystemers hyppigst udnyttede del, men ignorerer en meget stor del af det samlede typeinventar til fordel for en prototypicitet, der er baseret på hyppigheden af den enkelte types optræden. "Bredde"-metoden beskæftiger sig derimod med det samlede navne-inventar og ignorerer til gengæld antallet af navnebærere pr. type. Det fører til metodisk betingede forskelle i undersøgelsernes mål for de to teknikker: Med Toppen af isbjerget-metoden tilvejebragte Nübling og Lüderitz vigtige resultater for undersøgelsen af prototypiske strukturer, som også tillader at konkludere på tendenser i selve navnesystemerne. For tysks vedkommende er det især, at navnene ligger tæt på appellativerne, som det hyppigste slægtsnavn *Müller* demonstrerer; for dansk er det derimod den ekstremt hyppige udnyttelse af de frekventeste patronymer (jf. det hyppigste navn *Jensen*): De 12 mest brugte efternavne bæres ifølge en lidt ældre undersøgelse af Meldgaard (1983) af 50,54 % af den danske befolkning.[6]

Bredde-teknikken har derimod til formål at konfrontere inventaret af efternavne*typer*. Det enkelte sprogs samlede inventar af navnetyper er langt mere differentieret, end inventaret af højfrekvente efternavne antyder, og giver derfor et klarere fingerpeg om den samlede udnyttelse af de strukturelle onymiske muligheder. *Müller* og *Jensen* er derfor, når denne metodik anvendes, kun navne blandt mange andre uden nogen særlig status blot pga. deres høje *token*frekvens. Ud fra det samlede navneinventar betragtet som typer – der af praktiske grunde kun kan undersøges i form af stikprøver – kan der genereres en anden kilde til prototypiciteten, nemlig navnedannelsen i sin *bredde*, og ikke navneudnyttelsen af mange *bærere*. Med Bredde-metodikken tilvejebringes dermed en ny tilgang til undersøgelser af prototypiske navnestrukturer, som

[6] Jf. også Birkmann/Kürschner (2005).

også inddrager udnyttelsen af navnetyper i deres totalitet. En syntese af resultaterne af de to metoder kan give et mere differentieret billede af de prototypiske navnestrukturer end én af metoderne alene.

Sammenfattende kan Toppen af isbjerget-teknikken betegnes som en top-down-metode, der ud fra et lille antal af de hyppigst forekommende navne drager konklusioner om det samlede system. Bredde-teknikken må derimod karakteriseres som en bottom-up-metode, der vil undersøge navneprototypiciteten ud fra det samlede inventar. Når vi foreslår et metodisk alternativ til den traditionelle tilgang, er det fordi, vi ønsker at fokusere på *typevariationen* i de to systemer. Det er altså en *lingvistisk* interesse snarere end en interesse for *navnebærerne*, som *Toppen af isbjerget*-metodikken uvægerligt kommer til at fokusere på, i det mindste ud fra et synkront perspektiv.

3. Generering af et onomastisk parallelkorpus

3.1. Overordnede overvejelser

Formålet med vores undersøgelse er kontrastivt, dvs. det tyske og det danske efternavnesystem skal sammenlignes mhp. at fastslå konvergenser og divergenser mellem systemerne. For at skabe et grundlag for en kontrastiv analyse er en korpusbaseret undersøgelse af enkeltsprogene nødvendig. Enkeltsproglige resultater, som kan anvendes til en strukturel og statistisk sammenligning, forudsætter et parallelkorpus, her forstået som et korpus, der omfatter begge sprogs undersøgelsesobjekt og gør dem analyserbare ud fra samme kriterier. Ligesom ved de fleste andre korpusbaserede undersøgelser er målet en "plausibel stikprøve"[7]. Den skal være af samme omfang, garantere den samme tilnærmelsesvise repræsentativitet og de samme analysemuligheder. Dataindsamlingen og

[7] Bergenholtz (1988).

organiseringen vil i det følgende blive beskrevet i generelle vendinger, herefter vil vi diskutere metodiske problemer, som opstod under navneexcerperingen.

3.2. Dataindsamling

En oplagt kilde til indsamling af onomastiske data er telefondatabaser. For tysk anvendte vi den aktuelle telefonbog på cd-rom, for dansk navnedelen af *De Gule Sider*, som er tilgængelig på Internettet. For at sikre geografisk spredning blev typiske gadenavne udvalgt, som er udbredt over hele landet. For tysk viste *Lindenstraße* sig at forekomme i hele Tyskland, mens det for dansk var nødvendigt med et udvalg af gadenavne, fordi antallet af byer og landsbyer her er væsentligt mindre og dermed chancen for at finde gadenavne med en numerisk udbredelse som den, *Lindenstraße* kan opvise. Alle gadenavne fik tildelt et tilfældigt husnummer (fx *Lindenstraße 30* og *Kirkevej 5*) og alle efternavnebelæg (altid det første pr. husstand) blev indført i et korpus. Ved 1.000 navne pr. korpus stoppede excerperingen. Med denne metode kan der genereres et materiale, som har en passende geografisk spredning og et for de to lande parallelt omfang. Metoden sikrer en vis repræsentativitet, fordi den genererer et tilfældigt udvalg af efternavne fra alle egne af de to lande. Korpusdata blev bearbejdet parallelt, idet hvert navn blev annoteret ud fra strukturelle træk (orddannelse, stavelsestal), sin appellativiske eller onymiske kilde og sin transparensgrad. På dette grundlag kan der skabes indsigt i navnenes prototypicitet i deres bredde.

3.3. Metodiske problemer i forbindelse med korpusgenereringen

Sammenstillingen af et parallelkorpus foregik ikke uden problemer, hvorfor vi her vil gå ind på nogle af dem, som er relevante

for den kontrastive korpusanalyse[8]:

1. Telefonabonnementer kan være registreret under firmanavne; i sådanne tilfælde blev firmanavnet slettet.
2. Beboere på samme adresse kan have mere end én telefonforbindelse, bl.a. pga. mobiltelefoner. Derfor må korpus renses for dubletter.
3. I samme by kan der optræde ejendomme med mere end én bolig, dvs. at der er flere navne på samme sted. For at sikre den regionale varians må belæggene reduceres til et enkelt.
4. Regioner bør ikke være hverken under- eller overrepræsenteret. Dette problem var især aktuelt for det danske delkorpus pga. markante forskelle i befolkningens geografiske fordeling i de to lande: Mens Tyskland ved siden af landregionerne kan opvise en lang række storbyer og dermed et ret balanceret billede, råder Danmark med København kun over én metropol, resten af landet er landligt eller typisk præget af provinsbyer. For at sikre den regionale repræsentativitet måtte der derfor udregnes en faktor, som udligner antallet af belæg med det regionale indbyggerantal. For København foretoges supplerende excerperinger for at opnå en regional balance i korpus.
5. Mht. den etymologiske annotering af korpus optræder problemet, at ét og samme navn kan dække over flere forskellige indholdskategorier. Fx kan *Höfer* føres tilbage til et erhvervstilnavn, nemlig en gårdejer; det kan dog også dreje sig om et oprindelsesnavn (en, der kommer fra eller bor på en gård). På

[8] Damaris Nübling gjorde i Frankfurt opmærksom på, at det må betragtes som et metodisk problem for sammenligningen af systemerne, at tysk er dialektalt mere differentieret end dansk, hvad der giver langt flere former. Denne numeriske forskel har vi ikke taget højde for.

samme måde med det danske *Lund*, som sekundært kan betegne både en skov eller et stednavn. I sådanne tilfælde må der foretages en udregning pr. betydningsandel, uden at selve belægget tælles mere end én gang.

6. Korpus giver et billede af den aktuelle befolkningsstruktur i Tyskland og Danmark. Derfor optræder der også belæg, som ikke kan føres tilbage til bestemte navnetyper. Samtidig omfatter korpus ikke bare native efternavne, men også et forholdsvis stort antal (lingvistisk) fremmede navne. Det er et teoretisk spørgsmål, om disse navne hører til enkeltsprogets navnesystem eller ikke. En simpel kategorisering som "fremmed" lader sig ikke gennemføre, eftersom telefonbøger (heldigvis) ikke giver oplysninger om navnebærernes biografi. Betragter man fx den hyppige optræden af tyske navne som *Schmidt* eller *Würtz* i det danske korpus eller slaviske navne som *Kaczmarek*, *Losensky* og *Wietzoreck* i det tyske, kan der deraf ikke sluttes, at navnene ikke bæres af hhv. danskere eller tyskere. Tværtimod er slaviske navne meget udbredte i det tyske inventar og omvendt tyske i det danske. *Texeira*, *Duarte*, og *Lisdat* må altså i udgangspunktet i lige så høj grad behandles som del af det tyske korpus som *Müller* og *Schmidt*. Fordelen ved metoden er, at man får et billede af den samlede befolkning, ulempen er, at man får en del ikke-analyserbare elementer. Vi har grebet problemet sådan an, at vi ved ikke-analyserbarhed blot har konstateret denne, men samtidig har vi dog forsøgt at identificere større oprindelsessystemgrupper.

Som en følge af dette divergente grundlag måtte de enkeltsprogli-ge delkorpora behandles i flere skridt med henblik på de enkelte analyser, jf. nedenstående model:

korpus	**analyseskridt**	**korpusreduktion**
samlet korpus	tokenanalyse	reduktion til en token pr. type: Jensen ~~Jensen~~ ~~Jensen~~ ~~Jensen~~ ~~Jensen~~
korpus reduceret mht. types	nativitetsanalyse	reduktion til native navne: Götzelt, Hentschel, ~~Pogonowski,~~ ~~Rinaldi,~~ Sperzel, Meyer
korpus reduceret mht. types og native navne	formel analyse transparensanalyse	reduktion til navne, som er analyserbare mht. nominationsmotiv: *Jäger* funktion, *Werner* familie, ~~*Sebisch* ukendt oprindelse,~~ *Golke* bærer
korpus reduceret mht. analyserbare, native navnetypes	nominations-motivisk analyse	

Fig. 2: Tabel over den sprogspecifikke korpusbehandling og de enkelte analysetrin

Korpus bliver altså – efter en eventuel, men med vores stikprøvestørrelse ret beskeden *token*analyse – reduceret til typeniveau. Herefter isoleres "fremmede" navne (se afsnit 5 nedenfor) for at muliggøre en formel analyse (af morfologisk og prosodisk struktur)[9] og en transparensanalyse. Endelig må sådanne navne isoleres, hvis etymologi er opak og som heller ikke kan identificeres vha. etymologiske navneleksika, som på sin side leder frem til en analyse af nominationsmotivet.

Vi vil nu kaste et meget flygtigt blik på de første resultater, som

[9] Som vi ikke kommer ind på i dette bidrag. Der henvises til publikationen under udarbejdelse.

kunne udvindes af parallelkorpusset, for at sætte dem i relation til de resultater, der blev tilvejebragt vha. Lüderitz' Toppen af isbjerget-analyse.

4. Analysen og dens resultater

Som nævnt ovenfor er det ikke selve undersøgelsens resultater, som er i hovedfokus i dette bidrag, men derimod metodespørgsmålet. Imidlertid er metodediskussionens plausibilitet til en vis grad afhængig af undersøgelsesresultaterne, hvorfor vi i det følgende kort vil gå ind på dem[10].

4.1. Nativitet

Den første grovklassificering af materialet gik ud på at isolere de lingvistisk native navne – dvs. navne, som består af sproglige elementer, som genfindes i det omgivende sprogsystem, jf. figur 3. Her opererede vi med forskellige kategorier: de rent hjemlige (a) (fx dansk *Ebsen*, tysk *Schmidt*), de lingvistisk integrerede (b), dvs. eksempler hvor et oprindeligt fremmed navn er blevet fx ortografisk eller morfologisk tilpasset[11] (fx dansk *Frølich*, tysk *Kübitz*), de kombinerede (c), dvs. bindestregsnavne, hvis komponenter stammer fra hver sit navnesystem (fx dansk *Jensen-Dahm*, tysk *Schneider-Adamek*), og de helt fremmede navne (d) (fx dansk *Würtz*, tysk *Losensky*). Kun gruppe (a)-(c) blev genstand for den videre lingvistiske analyse. Man bemærker den lidt større andel af fremmede navne i dansk, hvoraf mere end halvdelen udgøres af tyske. Se også diskussionen i 5, hvor denne opdeling bliver kritiseret.

---

[10] For en nærmere behandling og diskussion af disse resultater henvises til den omtalte fællespublikation under udarbejdelse.

[11] Der kan foreligge stavefejl i sådanne databaser, som Vibeke Dalberg fremhævede i København.

Analysekategori Nativitet		Tysk %	Eksempler	Dansk %	Eksempler
	a. native	89%	Schmidt	84,1%	Ebsen
	b. integrerede	ikke analyseret	Kübitz	2,2%	Kræmer, Frølich
	c. kombinerede	0%	Schneider-Adamek	0,5%	Jensen-Dahm
	d. fremmede	11%	Losensky	13,2% ty: 7,6%	Würtz, Sharif

Fig. 3: Lingvistisk nativitetsanalyse

4.2. Nominationsmotiv

Ved analysen af nominationsmotiv har vi forenklet den tysksprogede onomastiks klassiske femdeling[12] og i stedet foretrukket en firedelt grovklassificering, som vi betragter som en mere logisk overordnet analysemodel (fig. 4). Tilnavnets oprindelige nominationsmotiv kan nemlig betragtes som en karakterisering af navnebæreren ud fra koordinaterne *bæreren selv*, hans *familie*, hans *funktion* og endelig hans *rumlige orientering*. En kategori, som falder helt uden for denne model, er *kunstnavnene*, som dog ikke spiller nogen stor rolle i korpus − det havde den formentlig gjort, hvis svensk var indgået i undersøgelsen. Disse grove kategorier kan så differentieres efter behov, som det er sket nedenfor. Vi har noteret procentandelen for de fire enkelte kategorier og sammenlignet med Lüderitz' andele.

[12] Det drejer sig om følgende fem klasser, der angiver motivet bag benævnelsen af navnets første bærer (jf. fx Kunze 2003:62-63): 1. patronymer (ty./da. *Christiansen*), 2. oprindelsesnavne ("Herkunftsnamen", ty. *Basler*, da. *Laudrup*), 3. bolignavne ("Wohnstättennamen", ty. *Bachmann*, da. *Holm*), 4. erhvervsnavne ("Berufsnamen", ty. *Kürschner* 'pelsmager', da. *Møller*), 5. tilnavne ("Übernamen", dvs. navne som er baseret på bærerens egenskaber, jf. ty. *Schwarz* (person med sort hår), da. *Stumpe*).

Analysekategori		**Tysk %**	**Eksempler**	**Dansk %**	**Eksempler**
		vores korpus/ Lüderitz		vores korpus/ Lüderitz	
1. **Bærer**	a. ***Udseende***		Schwarz		Stumpe
	b. ***Egenskab***		Stoltz		Kragh
	I alt	18/24%		8/6%	
2. **Familie**	a. ***Fornavn***		Dietrich		Lau, Phillip
	b. ***Ekspl. patronym***		Peters, Ehlers		Jensen, Gregersen
	I alt	33/22%		37/65%	
3. **Funktion**	a. ***Erhverv***	25/44%	Köhler, Baumhauer	3,5/4%	Skytte, Møller, Bødker
4. **Rum**	a. ***By /lands-by/landsdel***		Ballerstedt, Roßberg		Lodbjerg, Thyregod
	b. ***Indbygger***		Heß		Riber, Harbo
	c. ***Topografi/ infrastruktur***		Heide, Brunner		Holm, Dam, Kierkegaard
	d. ***Hus/gård***				Vestergaard, Harpøth
	I alt	23/10%		49/25%	
5. **Kunst-navne**		0,3 %	Rooseboom	0,7%	Holmfred, Østlund

Fig. 4: Nominationsmotiv-analyse

Hvis man ser på resultaterne for tysk, så viser der sig hos Lüderitz ret entydige tendenser mht. efternavnenes prototypicitet: Erhvervsnavne (vi kalder dem *funktionsnavne*[13]) – jf. det hyppigste tyske efternavn *Müller* – indtager med 44% en meget dominerende stilling. Ved siden af udgør også navne, der karakteriserer bæreren (24%) og patronymer (22%) en betragtelig del. Man kan nu sammenligne Lüderitz' resultater skematisk med dem, som er tilvejebragt via vores analysemetode (fig. 5):

[13] *Social funktion* er en mere fleksibel kategori end *erhverv* og derfor mere anvendelig som overordnet kategori.

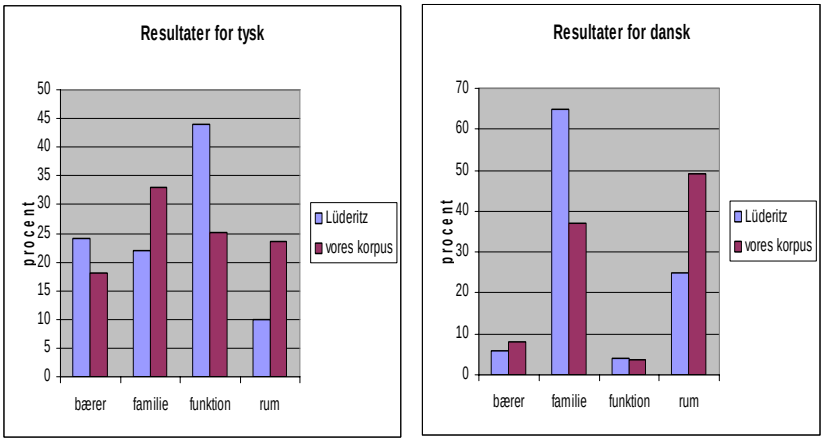

Fig. 5 & 6: Resultater til sammenligning: Lüderitz' Toppen af isbjerget-metode vs. vores Bredde-metode

Grundlæggende kan der konstateres en interessant tendens i forhold til Lüderitz, nemlig at de fire motivgrupper viser større jævnhed med vores analysemetode end med Lüderitz' analyse af de 100 mest *token*frekvente efternavne. Det hos Lüderitz mest prototypiske motiv, *erhvervet* (funktionen), er svagere strukturdannende hos os. Derimod er den *patronymiske* type stærkere repræsenteret i bottom-up-analysen end hos Lüderitz og udgør med vores metode den hyppigste efternavnekategori. Også *rum*-navnene er stærkere repræsenteret hos os. Den klare prototypicitet, Lüderitz nåede frem til, bliver der stillet spørgsmålstegn ved med vores analyse. Det tyske kan derfor i stedet snarere betragtes som et meget *balanceret* system mht. sine navnekilder.

Lad os nu betragte resultaterne for dansk i metodesammenligningen (fig. 6): I Lüderitz' top-down-analyse blev *navnebærer* og *funktion* identificeret som nominationsmotivisk minimalt prægende for det danske system. Trods mindre forskelle kan dette resultat

entydigt bekræftes af vores analyse: I det danske system spiller først og fremmest nominationsmotiverne *familie* og *rum* en rolle. Derimod bliver den af Lüderitz meget entydigt proklamerede dominans af patronymer relativeret. Med en andel på næsten 50% af alle navne*types* må det endda konstateres, at det "prototypiske" danske efternavn efter vores metode snarere er et *rum*-navn end et patronym. Også her viser det sig altså, at den *token*frekvensbaserede analyse fortegner billedet, når den vil udtale sig om onomastisk "prototypicitet", hvorfor resultaterne i det mindste må sammenlignes med resultaterne af en typebaseret tilgang.

Som afslutning på fremlæggelsen af nominationsmotiv-analysen vil vi kort præsentere resultatet af den kontrastive sammenligning af det tyske og det danske efternavnesystem (fig. 7). Systemerne viser sig mht. nominationsmotiv at være markant forskelligt struktureret: I tysk finder man et relativt balanceret system med en let præference for *familiært* motiverede efternavne og en anelse dispræference for *bærer*-motiver; i dansk er det derimod et system, som næsten udelukkende henter sine motiver fra to af de fire kilder, nemlig *rum* og *familie* (patronymer).

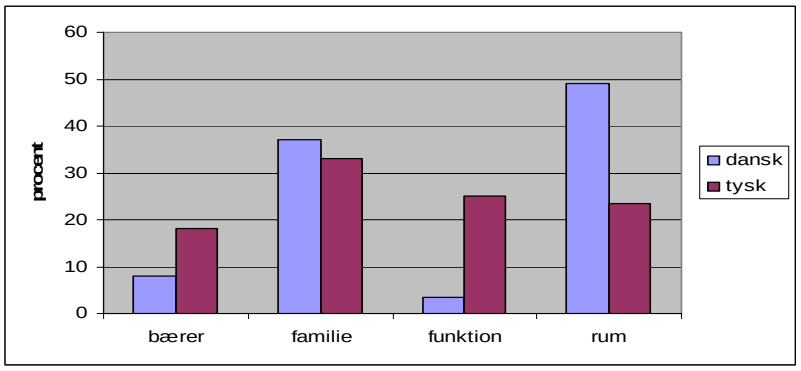

Fig. 7: Kontrastive resultater af analysen ud fra "Bredde"-metodikken.

5. Replik til kritik af vores metodik

Bortset fra fremlæggelsen af vores teser på ATDS i 2005 fik vi som nævnt lejlighed til at diskutere dem efter vores forelæsning på Institut for Engelsk, Germansk og Romansk på Københavns Universitet i oktober samme år under tilstedeværelse af bl.a. forskere fra Afdeling for Navneforskning.[14] Her blev vores forslag mødt med en del kritik, hvad vi er taknemmelige for, fordi det giver os lejlighed til at præcisere vores synspunkter. På enkelte områder har kritikerne nok ret, mens de på andre formentlig delvist har misforstået vores hensigt. Vi vil i det følgende gå ind på fire kritikpunkter, nemlig (1) spørgsmålet om *navneinventarernes "renhed"*, (2) problemet *fortyskninger*, (3) *sammenblanding af diakroni og synkroni*, (4) selve *metodikkens adækvathed*.

Ad (1), *navneinventarernes "renhed"*[15]: Man kan indvende, at vi med opdelingen af inventaret i "native" og "fremmede" navne dels foretager en utilladelig "etnisk udrensning"[16] af de to inventarer, dels at vi ikke har noget teoretisk forsvarligt grundlag at gøre dette på. Til denne kommentar vil vi gerne understrege, at vi på ingen måde anser efternavnesystemer som lukkede inventarer, der ikke kan udvides. Tværtimod definerer vi *i bred forstand* et "dansk" hhv. "tysk" efternavn som et navn, der bæres af en dansker hhv. tysker, dvs. ud fra navnebærerens nationalitet eller (i vores undersøgelse) i praksis ud fra dennes opholdssted. Det er netop denne fællesmængde, der udgør vores samlede korpus på 2 x 1.000 navne, vi har altså ikke på forhånd frasorteret nogen. *Schlüter* kan ud fra denne brede betragtning altså kaldes et "dansk" navn, mens *Golod kowski* udmærket kan betragtes som "tysk", hvad der for de to

[14] En særlig tak til Vibeke Dalberg, Michael Lerche Nielsen, Rob Rentenaar og Damaris Nübling for kommentarer.

[15] Denne betegnelse (sensu) stammer fra en tilhører og vi betragter den som rent polemisk ment, om end vi mener, den er en anelse upassende.

[16] Se fodnote 15.

navnes vedkommende formentlig også er psykoonomastisk belæg for.

Men når det er sagt, mener vi altså også, at det i nogle sammenhænge kan være relevant at operere med en indsnævring af klassen "native navne". Vi mener således, det er væsentligt at differentiere mellem "danske/tyske navne" mht. (1) *navnebærer* og (2) *navnet som lingvistisk entitet*. Begge kategorier spiller en rolle i vores undersøgelse, men det er subkategori (2), som ligger til grund for selve den lingvistiske analyse af navnene. Det mener vi både er legitimt og adækvat, præcis som det kan være relevant at skelne mellem arve- og fremmedord i et sprog, selv om det selvfølgelig er forbundet med en række problemer. Her anlægger vi som lingvister et lingvistisk kriterium: Hvis navnet *lingvistisk* set er nativt, dvs. hvis det består af elementer, som også forekommer (eller tidligere forekom) i det appellativiske system, så er det *i snæver forstand* nativt, dvs. "dansk" eller "tysk". Også formelt integrerede navne betragter vi som (delvist) native, selv om de kan bestå af fremmed materiale også (jf. fx dansk *Smitt*). Et problem er naturligvis, hvor langt tilbage man med rimelighed skal kunne dokumentere nativiteten – også til dette punkt var der kritiske røster at høre i København. Her er vi dog pragmatiske og støtter os dels til de eksisterende navneleksika, dels til sammenligninger med det appellativiske system, som i praksis kun relativt sjældent giver anledning til tvivl. I langt de fleste tilfælde vil der være konsensus om, hvad der *lingvistisk* set er et nativt efternavn, formentlig endda i højere grad end ved det appellativiske system.

Et andet argument for at udelade lingvistisk fremmede navne fra undersøgelsen, er, at det i hvert fald for denne artikels forfattere er forbundet med uoverstigelige problemer at skulle analysere fx pakistanske, kinesiske, arabiske, tyrkiske og serbokroatiske navne historisk-semantisk såvel som formelt. Men disse navnetyper optræder som sagt ikke desto mindre i hovedkorpusset og er således i bred forstand "*native* navne".

Ad (2), *fortyskninger*: I forlængelse af det forrige kritikpunkt kan man yderligere indvende, at vi metodisk overser et specifikt og meget markant problem i det danske efternavneinventar. Det er en kendt sag i dansk onomastik, at mange danske efternavne, der i dag lingvistisk fremstår som tyske, er resultatet af bevidste fortyskninger af oprindeligt danske efternavne (jf. fx Sørensen 1997). Fx kan det ikke udelukkes, at navne som *Schmidt* og *Koch* i det danske korpus i nogle tilfælde som *tokens* betragtet er oversættelser af *Smed* og *Kok*. Vi kan reelt ikke vide det, og vi har ikke mulighed for at undersøge de enkelte *tokens* diakront-ontogenetisk. I andre tilfælde er det mere oplagt, at der er tale om fortyskninger, fx når endnu eksisterende danske stednavne qua efternavne har antaget former som *Schandorff* og *Bredsdorff* (hhv. < *Skanderup* og < *Bredstrup*), eller når et oprindeligt *Skov* fremstår "pseudo(neder)tysk" som *Schouw* – jf. det appellativiske *Wald*. For denne sidste kategori, som dog ikke har spillet nogen væsentlig rolle i vores korpus, er det klart, at vores oprindelige kategorisering nok ikke dækker behovet helt. Vi foreslår derfor, at der for den lingvistiske nativitetsanalyses vedkommende oprettes en kategori *xenificerede navne*, som dækker over sådanne navne*types*, der er resultatet af et bevidst forsøg på at give navnet et fremmed præg. Det må dog være en forudsætning, at dette gælder for typen som helhed: Er en efternavnetype som fx *Schmidt* sammensat af både indvandrede og oversatte *tokens*, er der næppe nogen metodisk mulighed for at opgøre disse som det ene eller det andet. Her har vi af praktiske grunde valgt at lade det lingvistisk "fremmede" aspekt veje tungest. De i den forstand ikke-native navne indgår således ikke i den fortsatte del af analysen, men de er ikke fjernet fra hovedkorpus af (navnebærermæssigt) *native* navne.

Ad (3), *sammenblanding af synkroni og diakroni*: Er en kontrastiv sammenligning af efternavnes nominationsmotiv ud fra en nutidig datasamling metodisk inadækvat? Sammenblander vi herudover et diakront med et synkront perspektiv, når vi både betragter det his-

toriske nominationsmotiv og de synkront-formelle træk ved navnene? Det mener vi ikke. Selv om det er rigtigt, at der er tale om to vidt forskellige perspektiver, når man ud fra synkrone data belyser diakrone træk ved disse, så er det sprogvidenskabeligt både meningsfyldt, legitimt og nyttigt at udgå fra synkronien for at undersøge diakrone træk ved samme, hvis man vel at mærke gør det metodisk adækvat. Hele ideen bag etymologi ville jo i modsat fald være forfejlet, ligeledes nominationsmotiviske undersøgelser af fx idiomatik (*ngt er ude af billedet*, *komme under kniven*) samtidig med idiomernes formelle og sprogbrugsmæssige aspekter. At vi i én og samme analyse undersøger både synkrone og diakrone træk ved navnene, fx syntaks, morfologi og ortografi over for den historiske semantik, ser vi heller ikke som noget problem. Navnesemantik, der på det synkrone plan i sagens natur ikke kan være særligt differentieret i forhold til den enkelte navne*type*, men er ret generel for kategorien navne som helhed (jf. fx Willems 1996), må først og fremmest være historisk orienteret. Det forhindrer dog ikke, at navnenes synkront-formelle træk også bliver genstand for analyse i den samme undersøgelse. Kontrastiv lingvistik er ikke som sådan bundet af krav om isolering af det synkrone vs. det diakrone aspekt i hver sin undersøgelse, det må være afhængigt af undersøgelsens overordnede formål. I vores tilfælde skader samforekomsten ikke det overordnede mål, nemlig at tilvejebringe kontrastiv viden om de to efternavnesystemer. De to perspektiver holdes desuden i praksis adskilt på det konkrete underliggende analyseniveau.

Ad (4): Det blev både i Frankfurt og København desuden påpeget, at den af os kritiserede *Toppen af isbjerget*-metodes værdi ville øges væsentligt, hvis man bevægede sig længere ned gennem frekvenslisten ("dybere ned i isbjerget"). Det kan vi faktisk kun erklære os enige i; det er netop, hvad Garski/Schmuck (2005) i deres undersøgelse har gjort, og af samme grund supplerer de to undersøgelser hinanden så godt. En *bottom-up*-tilgang indfanger dog

en anden del af navneinventaret end *top-down*-metoden, nemlig de token-lavfrekvente, der som *types* betragtet kan være hyppige. Derfor må dette aspekt med i en prototypikalitetsanalyse, ikke mindst hvis man som vi anlægger et snævert lingvistisk perspektiv og fokuserer på *type*-systemet, snarere end på de enkelte *tokens*, der uvægerligt bliver en navnebærer-fokuseret tilgang. Også selv om man naturligvis ikke fuldstændigt kan ignorere denne semiotiske faktor i navneforskningen.

Samlet set kan vi altså konstatere, at den fremmede kritik af vores arbejde har hjulpet os til at præcisere flere punkter og overvejelser, også selv om vi har måttet tilbagevise enkelte kritikpunkter.

6. Sammenfatning og konklusion

Vores undersøgelse har vist, at der er en tydelig sammenhæng mellem metodik og resultater ved en systemisk efternavnesammenligning. Metodologispørgsmålet kræver derfor mere opmærksomhed i fremtidige kontrastive efternavnestudier. I det mindste må der reflekteres over, hvilken tilgang, der er mest formålstjenlig ud fra den aktuelle undersøgelses interesser. Vi har præsenteret et forslag til en empirisk metodik for kontrasteringer af efternavnesystemer, der supplerer den hidtidige metodik, og som vi kalder "Bredde-metoden". Den er kendetegnet ved at være en bottom-up-tilgang, idet den angriber efternavnesystemerne fra bunden i stedet for fra toppen. Det giver en mere dækkende beskrivelse af systemernes *type*-inventar end en top-down-analyse, som favoriserer de højfrekvente navne set i forhold til navnebærerne og dermed i nogen grad skævvrider systemet. På den måde formidles et typemæssigt set forvrænget billede af systemet, som vi har ønsket at differentiere med vores undersøgelse.

Konklusionen på denne diskussion er, at en syntese af "Toppen af isbjerget"-metoden og "Bredde"-metoden giver et mere velfunderet billede af navnesystemers prototypik end én metode ale-

ne. For at bruge billedet så betragter man ikke bare isbjergets top, som man kan se over vandoverfladen, men kommer et skridt nærmere imod at tage hele isbjerget i betragtning, hvis største del ligger under vandet. De to gensidigt supplerende metoder skal ikke nødvendigvis anvendes i én og samme undersøgelse, men i den kontrastive efternavneforskning som helhed.

Litteratur

Bergenholtz, Henning (1988): Empiriske metoder i sprogvidenskaben. I: *Hermes* 1:7-23.

Birkmann, Thomas & Kürschner, Sebastian (2005): Von *Hans Christian Andersen* zu *HC And* – Formen der Nutzung und Nutzbarmachung des Dichternamens im Dänischen. I: Blume, Svenja & Kürschner, Sebastian (red.): *Hans Christian Andersen zum 200. Geburtstag. „Mein Leben ist ein schönes Märchen, so reich und glücklich."* Hamburg: Dr. Kovač, 189-211.

Das Telefonbuch für Deutschland (2004): Nach den Unterlagen der Deutschen Telekom AG, angereichert durch Daten aus eigener Recherche. Einzelplatzversion. CD-ROM. München: TVG Telefon- und Verzeichnisverlag.

De Gule Sider/Navne (www.degulesider.dk).

Farø, Ken (2005): Hvem er egentlig Hade-Hanne? Mediale tilnavne i dansk. I: *Studia Anthroponymica Scandinavica* 23: 53-70.

Garski, Rudolf & Schmuck, Mirjam (2005): 'Kontrastive Onomastik: Zur Verbreitung der patronymischen Familiennamen in Dänemark und Deutschland'. [Foredrag holdt ved 17. ATDS i Frankfurt a.M. 2005].

Kunze, Konrad (2003): *dtv-Atlas Namenkunde. Vor- und Familiennamen im deutschen Sprachgebiet.* 4., überarb. u. erw. Aufl. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.

Lüderitz, Sandra (2001): *Kontrastive Onomastik dänischer und deutscher Familiennamen.* Freiburg im Breisgau: upubliceret speciale.

Meldgaard, Eva Villarsen (1983): Moderne dansk personnavneskik – fornavne, mellemnavne, slægtsnavne. I: *Studia Anthroponymica Scandinavica* 1: 107-122.

Nübling, Damaris (1997): Deutsch-schwedische Divergenzen in Entstehung und Struktur der Familiennamen. Ein Beitrag zur kontrastiven Onomastik. I: *Beiträge zur Namenforschung* 32: 141-173.

Sørensen, John Kousgård (1997): *Patronymer i Danmark 2. Nyere tid og nutid.* København: C.A. Reitzel.

Willems, Klaas (1996): *Eigenname und Bedeutung. Ein Beitrag zur Theorie des nomen proprium.* Heidelberg: Winther.